

GÜNLÜKLERDE KALMIŞ ETNOGRAFİK DENEYİMLER*

Ethnographic Experiences Left in the Diaries

Prof. Dr. Çiğdem KARA**
Prof. Dr. M. Muhtar KUTLU***

ÖZ

Makalede, halkbilimci, etnolog Mustafa Muhtar Kutlu'nun bir etnografa dönüşme serüveni konu edilmiştir. Kutlu, göçer kültürü ve etno-fotografi alanındaki çalışmalarıyla tanınmaktadır. Ancak bu konulardaki ününü yürüttüğü etnografik alan araştırmaları sayesinde kazandığı ileri sürülebilir. Kutlu'nun biyografisinin de anlattığı gibi, bir etnograf olmak ve etnografik araştırma yürütmek, uzun bir süreçte kazanılan bilgi ve yetenekler sayesinde mümkün olabilmektedir. Kutlu, ilk alan araştırmalarını Nermin Erdentuğ, Sedat Veyis Örnek ve Atilla Erden'in Seminer adlı dersleri kapsamında, lisans eğitimi sırasında hazırlamıştır. Bu araştırmaları, ailesinin yaşadığı Merzifon ve köklerinin bulunduğu yerler olan Uluborlu'da yürütmüştür. Elazığ Fırat Üniversitesindeki asistanlığı sırasında yazdığı doktora tezindeyse göçer bir aşiret olan Şavaklarla birlikte Elazığ, Tunceli ve Erzincan'ı kapsayan geniş bir coğrafyada gerçekleşen göçlere katılır. Kutlu'nun göçerlerle ilgili gözlemleri, doktora sonrasında, Beritanların Bingöl yaylalarındaki obalarına yaptığı gezilerle devam eder. İşte bu makalede de, Kutlu'nun Ankara Üniversitesine lisans öğrencisi olarak girdiği 1969'dan, bir öğretim üyesi olarak Ankara Üniversitesine geçtiği 1994 yılına kadarki alan araştırmalarıyla ilgili anılarına odaklanılmaktadır. Makaleyle Kutlu'nun biyografisinin küçük bir kısmının tanıtılması, etnoloji ve halkbilim eğitim tarihiyle ilgili sınırlı da olsa verilerin kayıtlara geçirilmesi, etnografaların yetiştirilmesinde alan araştırmaları derslerinin önemini vurgulanması amaçlanmaktadır. Ancak öncelikli amaç, Kutlu'nun deneyimleri aracılığıyla genç etnografaların "alan"a uyumlanmasına, toplumsallaşmasına katkıda bulunmaktır. Kutlu'nun etnografa dönüşme serüveni, 2015-2017 yılları arasında kaydedilmiş sözlü biyografisinden alıntılanmıştır. Kutlu'nun anılarında seminer ödevlerinden, Sedat Veyis Örnek araştırmaları için yaptığı derlemelerden, lisans bitirme tezinden, Şavaklılardan, Beritanlılardan ve kaynak kişilerle kurduğu uzun süreli ilişkilerden söz ettiği kısımlar, bu makale için bir araya getirilmiştir. Kutlu, makalelerindeki gerçekçi dilden farklı olarak anılarında itirafa dayalı bir anlatım dili kullanmıştır. Dolayısıyla sadece sahadaki başarılarından değil, karşılaştığı sorunlardan, hatalı davranışlarından, deneyerek öğrendiği uygun davranışlardan, kılavuzlar ve kaynak kişilerle kurduğu ilişkilerinden de söz etmiştir. Bu açıdan Kutlu'nun anılarının, düşünümsel etnografik yazım ve alan araştırmaları derslerinin üniversite programlarındaki durumuyla ilgili tartışmalara da fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Makale sonunda, bir araştırmacının etnografik süreci kolay geçirebilmesi için şunlar önerilmektedir: Bir, etnograf kazandığı bilgi ve becerileri, kurduğu insan ilişkileri ağında deneyime dönüştürmelidir. İki, iyi bir danışman desteği almalıdır. Üç, bir meslek örgütünün ve etik kurulun desteğine başvurmalıdır. Dört, bu makalede yapıldığı gibi, benzer süreci deneyim edenlerin anı ve tecrübelerinden yararlanmalıdır. Ayrıca anılardan yola çıkarak, etnograf olarak yetişmek ve etnograf yetiştirmek için şu dört konu üzerinde de bilinçle durulması ve bunlara göre gerekli düzenlemelerin yapılması önerilmektedir: Bir, etnografik araştırma süreci, etnografik ürünün niteliği kadar, araştırmacının yaşama ve kariyerine bakışını da biçimlemektedir. İki, etnografa dönüşmenin üç temel boyutu vardır. Bunlar, eğitimde uygulanan müfredat, öğretim elemanı ve danışmanın niteliği ile öğrencinin kişiliğidir. Üç, saha çalışması sırasında günlük tutma etnografik öğrencilerine öğretilmesi ve geliştirilmesi gereken bir alışkanlıktır. Dört, etnografik araştırmada bir etnograf yerleşme fenomeni konusunda bilinçli olmalı ve bu dönüştürücü etkileşim sürecinin sonuçlarına kendini hazırlamalıdır.

Anahtar Kelimeler

Sözlü biyografi, alan araştırması, alan günlüğü, DTCF, düşünümsel etnografi.

ABSTRACT

The subject of the article is folklorist and ethnologist MMK's adventures of becoming an ethnographer. Kutlu is known by his studies on nomadic culture and ethno-photography. But it can be claimed that he gained his reputation on these subjects because of his ethnographic field research. Just as his biography is told, to be a

* Geliş tarihi: 21 Ocak 2020 - Kabul tarihi: 13 Mart 2021

Kara, Çiğdem; Kutlu, Muhtar. "Günlüklerde Kalmış Etnografik Deneyimler" *Millî Folklor* 129 (Bahar 2021): 20-31

** Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, cigdemk@anadolu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6059-6382.

** Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Halkbilimi Bölümü (emekli öğretim üyesi), muhtarkutlu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9278-5647.

ethnographer and to make an ethnographic research is only possible by knowledge and ability that is gained in a long process. Kutlu made his early field researches for his lectures named Seminar given by Nermin Erdentuğ, Sedat Veyis Örnek, and Attila Erden, when he was bachelor student. He conducted these researches in Merzifon where his parents lived and in Uluborlu where his roots are. In his doctoral thesis, which he wrote during his assistantship at Elazığ Fırat University, he migrated through a wide geography including Elazığ, Adıyaman and Tunceli with the nomadic tribe Şavaks. After his Phd, Kutlu's observations on nomadic culture had continued among the villages and the nomadic camps of the Beritans. This article focuses on memories of Kutlu on his field researches from 1969, when he entered Ankara University as an undergraduate student, to 1994 when he moved to Ankara University as a faculty member. The aims of the article are to introduce a small section of Kutlu's biography, to record limited data on ethnology and folklore education history, and emphasize the importance of field research courses in the education of ethnographers. However, the primary aim of the article is to contribute of the integration and socialization of young ethnographers to field through the experiences of Kutlu. Kutlu's adventure to become an ethnographer is quoted from his oral biography recorded during 2015-2017. Kutlu's memoirs about the Seminar assignments, his compilations for researches of Sedat Veyis Örnek, his graduation thesis, Şavaks, Beritans, and the long-term relationships with his informants, are brought together for this article. Unlike the realistic tale in his articles, Kutlu has used a confessional tale in his memoirs. Therefore, he not only talked about his achievements in the field, but also the problems he faced, his misbehaviors, the appropriate behaviors he had learned by experimenting, the relationships he had established with the guides and the informants. In this perspective, it is thought that Kutlu's memoirs will also benefit the discussions about the status of field research courses in university programs and reflexive ethnographic writing. At the end of the article, the following four suggestions are recommended: First, an ethnographer must transform his/her knowledge and skills into experience in the network of human relations he/she has established. Second, he/she should get good support from his/her advisor. Thirdly, an ethnographer should seek the support of a professional organization and its ethics committee. Fourth, he/she should utilize the memories and experiences of those who have experienced a similar process, as is done in this article. In addition, based on Kutlu's memories, it is recommended to consciously focus on the following four subjects and to make necessary arrangements accordingly them, in order to become an ethnographer and train ethnographers: First, the ethnographic research process, as well as the feature of the ethnographic product, shape the researcher's view of life and career. Two, there are three dimensions of becoming ethnographer. These are the curriculum applied in education, the quality of the instructor and the advisor, and the personality of the student. Three, writing a diary during field work is a habit that needs to be taught and developed to ethnography students. Four, in ethnographic research, an ethnographer should be conscious of the phenomenon of indigenization and prepare himself for the results of this transformative interaction process.

Key Words

Oral biography, fieldwork, field diary, DTCF, reflexive ethnography.

Giriş

Halkbiliminin sahaya dayalı araştırma yönteminin ne olduğu sorusuna verilecek ilk yanıt, kimileri için etnografi olabilir. Ama “derleme”, bilim dalının en yaygın veri toplama tekniğidir (Gürçayır Teke 2016). Bu iki alan deneyiminin araştırmacı üzerindeki etkisi ve metne yansımaysa birbirinden farklıdır. Bu yazının odağında yer alan etnografik araştırma,¹ derlemeye göre doğal bağlamı esas alan, uzun soluklu, katımlı ve deneyimsel bir süreçtir. Mülakatın yanı sıra farklı veri derleme tekniklerinin kullanılmasını ve kaynak kişilerle sürdürülebilir, uzun soluklu, güvene dayalı bir ilişki ağına sahip olmayı gerektirir. Tam da bu nedenle etnografik araştırma konusunda kuramsal olarak ne kadar bilgili olsa da bir araştırmacı sahada fizik bütünlüğünü ve sahip olduğu şeyleri tehdit eden çeşitli sorunlarla karşılaşabilmektedir (Howell 1990). Ayrıca sahada, alıştığı, kendini güvende hissettiği aile ve arkadaş çevresinden, gündelik alışkanlıklarından uzakta olmanın verdiği baskıyı bazen oldukça ağır hissedebilmektedir (Malinowski 1989). Araştırmacıların sahada karşılaşabileceği diğer sorunlarsa kaynak kişilerin güvenini kazanma, dil öğrenme, hassas politik konular arasında kalma, cinsiyetçi tutumlarla karşılaşma, etnik ve mezhepsel farklılıklarla yüzleşme olarak sıralanabilir.²

Mustafa Muhtar Kutlu, göçer kültürü ve etno-fotografi alanındaki çalışmalarıyla tanınmaktadır. Bu konulardaki başarısında, akademik zekâsı ve yetenek sahibi biri olması kadar cesaretle içine girdiği alan araştırmaları ama özellikle etnografik araştırmalarının payı olduğu ileri sürülebilir. Zaten Kutlu, halkbilimi alanında etnografik araştırmalar yürütmüş az sayıdaki isimden biridir. Kutlu'nun biyografisinin de anlattığı gibi, bir etnograf olmak ve etnografik araştırma yürütmek, uzun bir süreçte kazanılan bilgi ve becerilerle mümkün olabilmektedir. 1969 yılında DTCF Antropoloji Bölümü Etnoloji Kürsüsüne giren Kutlu, seminer dersleriyle başlayan alan deneyimini, doktora ve sonrasındaki çalışmalarıyla daha da geliştirmiştir. Aşağıda Kutlu'nun Ankara Üniversitesine lisans öğrencisi olarak girdiği 1969'dan, bir öğretim üyesi olarak Ankara Üniversitesine geçtiği 1994 yılına kadarki alan araştırmalarıyla ilgili anılarına odaklanılmaktadır. İlgili anıları, 2015-17 yılları arasında kaydedilen sözlü biyografisinden alıntılanmıştır.

Alan günlüğü ya da *seyir defteri* gibi adlarla anılan araştırmacının saha da tuttuğu günlükler hem etnografik veri hem de araştırmacının psikolojisi açısından, etnografik araştırmada yararlanılan tekniklerden biridir (Sanjek 1990: 108). Kutlu'nun böylesi günlükleri, saha notları ve danışmanı için hazırladığı gezi raporları, sözlü biyografi sırasında kullanılarak hatıraların keskinleşip derinleşmesi sağlanmıştır.

Makaleyle Kutlu'nun biyografisinin küçük bir kısmının tanıtılması, etnoloji ve halkbilim eğitim tarihiyle ilgili sınırlı da olsa verilerin kayıtlara geçirilmesi, etnografaların yetiştirilmesinde alan araştırmaları derslerinin öneminin vurgulanması amaçlanmaktadır. Ancak öncelikli amaç, bir uzmanın deneyimleri aracılığıyla genç etnografaların “alan” a uyumlanmasına, toplumsallaşmasına katkıda bulunmaktadır. Anılardan çıkarılabilecek öğretilerden, yararlanılabilecek konulardan bazıları şöyledir: Anılardan, etnografinin arka planının sonuç raporu kadar anlamlı ve önemli olduğu öğrenilmektedir. Zaten yorumcu, özdüşünümsel, diyalojik etnografi tartışmalarının temelinde de bu süreç yer almaktadır (Marcus ve Fischer 2013: 57-87). Hatıralar, lisansta derleme yapma yükümlülüğü gerektiren derslerin genç araştırmacılara deneyim kazandırdığını ve özgüvenlerini arttırdığını ortaya koymaktadır. Böylece genç etnografalar lisansüstünde yürütecekleri alan çalışmalarına da güçlü bir biçimde hazırlanmaktadır. Anılar, öğrenci – danışman ilişkisinin önemi ve bu ilişkinin ulaşabileceği yaratıcı boyutlar açısından da güzel fikirler vermektedir. Etnografiyle derlenmiş verilerle sürecin araştırmacı üzerindeki etkisi de anılarda açıkça ortaya konmaktadır. Ayrıca, kuramsal bilgilerin hayata geçirilmesindeki, araştırma sorusunun geliştirilmesindeki, araştırma tasarımının yapılmasındaki deneyimselliğin baskınlığının ortaya konusu oldukça öğreticidir. Bir saha çalışmasına başlarken ve onu yürütürken karşılaşılabilecek durumlar, yapılması gerekenler kadar, nelerin yapılmaması konusunda da anılardan çıkarılabilecek dersler bulunmaktadır. Bunun yanı sıra anılar, etkili yürütülmüş bir etnografik araştırmayla edinilen çok yönlü bilgi ve deneyimin, araştırmacıya derin ve geniş bir kaynak sağladığını da anlatmaktadır.

Kutlu'nun araştırmaları okunduğunda, yetiştirdiği geleneğin de etkisiyle (Kara, 2015: 182-4), “gerçekçi” (van Maanen 2011: 45-9) bir anlatım tarzı olduğu görülür. Ancak araştırmalarının arka planına değinen anıları, “alan araştırmacısının bakış açısından” “itirafa dayalı” hikâye etme tekniğindedir (van Maanen 2011: 77-8). Bunu yansıtabilmek için de Kutlu'nun sözlü biyografisinin konuşmaya dayalı anlatımına mümkün olduğunca yer verilmiştir. Ama makale boyutunu aşmamak için aşağıda Kutlu'nun tematik biyografisi, akademik kronolojiye ve yürüttüğü çalışmalara göre başlık verilerek düzenlenmiştir.

Seminer Dersleri

Kutlu lisans eğitimi boyunca doğrudan araştırma yöntem ve teknikleri temalı bir ders almamıştır. Ama Orhan Acıpayamlı'nın *Köy Çalışmaları* ve her öğretim üyesine özel

açılan *Seminer* derslerinde, yöntem bilgisini dolaylı yoldan edinmiştir. Kenneth Goldstein'in *Sahada Folklor Derleme Metodları*'ysa (1977) elindeki tek yöntem kitabıydı. Ayrıca Türk öğretim üyelerinin yaptıkları monografiler de yöntem konusunda ona kaynaklık ediyordu. Kutlu'nun bunlardan ilk hatırladıkları Nermin Erdentuğ'un *Hal* (1965) ve *Sün* (1959) köyü, İbrahim Yasa'nın *Hasanoğlan* (1955 ve 1969) ve Mübeccel Kıray'ın *Ereğli* (1964) araştırmalarıdır.

Nermin Erdentuğ'un *Seminer* dersine hazırladığı Merzifon'a bağlı Bulak Köyü Araştırması, Kutlu'nun ilk alan araştırmasıdır. Araştırmada, buğday tarımı yapan köyün ayçiçeği tarımına geçişinin neden olduğu kültürel değişimler konu ediliyordu. Merzifon, Kutlu'nun ailesinin o dönem yaşadığı ilçe olduğundan, Kutlu çevreye büyük ölçüde hâkimdi. Yine de klasik alan araştırması kurallarına uyararak, bir arkadaşı aracılığıyla Ankara Harp Okulundan okuyan bir öğrenciyle temas kurar. Kılavuz kişi olarak başvurduğu bu kişi sayesinde köyde kendisini misafir edecek bir aile ayarlar (onlara hediyeler hazırlar). Ayrıca köy hakkında ön bilgi toplar. Veri kaydı için gerekli olan malzemeleri hazırlar: Amasya ve Merzifon haritası, ölçü aleti, kalem, not defteri vb. Ancak yüz yüze ilk temasta o dönem anlayamadığı bir sorun yaşar: Köy kahvesindekilere, köyün sınırlarını harita üzerinde belirlemelerini isteyince herkes ondan uzaklaşır. Tapu memuru sanılmıştır. Kılavuz ailenin de yardımıyla kimliğini daha uygun bir biçimde tanıttığı köyde 3-4 gün kalır. Edindiği izlenimleri elle yazarak raporlaştırır ve derste sunar. *Seminer*, onun Erdentuğ tarafından görülmesini sağladığı gibi, onun da bölüme ve alana olan bağlılığını pekiştirir.

Kutlu'nun alan deneyiminin pekişmesinde Sedat Veyis Örnek'in *Seminer* derslerinin de büyük bir etkisi vardır. Bu derste araştırma konusu (çocuk oyunları) ve veri derleme teknikleri Örnek tarafından belirlenmiştir: "*Hoca zaten hazırlanmış ufak sarı defterler verirdi... Daha önceden Hoca'nın kendi hazırladığı küçük çizgili ya da sarı sayfaları olan defterler. O defterde... kendi el yazısıyla, soruları vardır. Altında da boşluklar; 'Buraları doldurun'. ... 'Hangi kaynak kişiyle? Nerde? Kim? Nedir? Onları iyi tespit edin', diyordu.*" Kutlu, oyunlar için Merzifon'da çocuklarla konuşmuş, fotoğraflar çekmiş, bir ressam arkadaşına oyunları şematik olarak çizdirmiş ve derste tüm belgelerini tahtaya asarak bir sunum yapmıştır. Kutlu bu seminerle Örnek'in de dikkatini çekmeyi başarır. Bu derlemelerini Kutlu daha sonra *Geleneksel Kültürümüzde Çocuk* [1979] kitabında kullanması için Örnek'e verir. Kutlu, Örnek'in *Anadolu Folklorunda Ölüm* [1971] adlı kitabının hazırlıklarına da katılır. Yine Örnek tarafından hazırlanmış olan küçük çizgili, tek formalık defterlere yazılmış soruları hem Merzifon'da, hem de ana baba memleketi olan Uluborlu'da kaynak kişilere yönelir.

Kutlu'nun alan deneyimi kazanması açısından önemli bulduğu bir diğer seminer çalışmasıysa, Acıpayamlı adına Attila Erden tarafından yürütülmüş, halk sanatı odaklı bir ders kapsamındadır. Kutlu, Kenan Özbel'in (*El Sanatları 10 Kuşaklar ve Kolonlar*, 1945-1949) çalışmalarından yola çıkarak el sanatları üzerine bir sunum hazırlar. Sunumdan Kutlu kadar Erden de zevk almıştır. Öyle ki sunum Kutlu'nun geleceği açısından iki önemli gelişmeye de kaynaklık eder: Lisans bitirme ödev konusu ve Kutlu'nun alan araştırmalarında fotoğrafı yararlanması: "*O seminerde kitaplarda basılı fotoğrafları, ışığa duyarlı fotoğraf kâğıtları üzerine cam koyarak, baskı tekniğiyle -fotoğrafa da merak duyduğum o yıllarda bunu denemek için yurtta, karanlık odada, odanın ışığını yakıp söndürerek böyle bir baskı tekniği uygulamıştım...- böyle negatifini çıkararak fotoğraflar çektim.*"

Lisans Bitirme Ödevi

Kutlu'nun lisans tezi, Örnek'in danışmanlığındaki Uluborlu halk sanatı araştırmasıdır. Bu süreçte Kutlu, literatür taraması, alıntı yapma, bilgi fişi hazırlama, künye yazma gibi konularda bilgi ve beceri kazanır. Akbank'ın çıkardığı *Türkiyemiz* (1970-1997) adlı bir dergiye abone olur. Babasının tesadüfen görüp ona hediye olarak aldığı Reyhan Kaya'nın *Türk Yazmacılık Sanatı* (1974) adlı kitabı da onun halk sanatı konusunda biçimlenmesini sağlar. Bu dönemde, sıkça gittiği Milli Kütüphane'de M. Şakir Ülkütaşır'ın dikkatini çeker. Ülkütaşır ona taramalarında yardımcı olur. Benzer bir kütüphane çalışmasını Uluborlu Halk Kütüphanesinde de sürdürür. Buradaki kılavuz kişiye emekli bir öğretmen ve *Bütünüyle Uluborlu* (1968) adlı kitabın yazarı da olan Sait Demirdal'dır.

Kutlu alanda katılımlı gözlem uygular: Aynı zamanda akrabası olan “Şapkacı Kadir”in atölyesinde çalışır, kasket yapmayı öğrenir, hatta babasının Almanya'dan getirdiği ve o sıralar kullandığı kırmızı bir jokey şapkasını ustasıyla birlikte yapar. Yaklaşık bir ay kaldığı Uluborlu'da dericiler, urgancılar, semerciler, keçeciler, yorgancılarla da görüşür. Çalışması sırasında, neredeyse tüm sülale adlarının zanaat kollarıyla ilgili olduğunu, bazı zanaatların eski Rum nüfustan edinildiğini, bir dönem yabancılardan da dikkatini çekmiş olan halıcılığın artık bittiğini saptar. Tez yazımı boyunca Kutlu notlarını A4 kâğıdın sol tarafına sütun halinde yazar, sağ sütunuya Örnek, eleştiri, öneri ve yorumları için kullanır. Kutlu, tezin orijinalini 1994'te Dil-Tarih'e döndüğünde, Örnek'in geride kalmış kitapları arasında bulur. Ama tez, raflarda kalmamıştır. Kutlu'nun Hıfzıssıhha'da³ antropolog olarak çalıştığı dönemde tanıştığı Seyfi Karabaş, *Uluborlu'da Halk Sanatları'nın ODTÜ Türk Halkbilim Topluluğunun çıkardığı Halkbilim* dergisinde dizi halinde (29.-34. sayılar) basılmasına aracılık eder.

Şavaklar

Kutlu, Elazığ Fırat Üniversitesinde Orhan Acıpayamlı'nın kurduğu Antropoloji Bilimleri Bölümünde Halkbilim Asistanı olmak için de sınava girer. Sınavı geçip göreve başladığında doğrudan doktora programına girme hakkı da kazanmış olur. Doktora tezi aşamasına geçtiğinde Örnek, Kutlu'nun danışmanı olarak atanır. Genel beklenti Kutlu'nun halk sanatı konusuna devam edeceği yönündedir. Ama yürüttüğü bir ön araştırma, her şeyi değiştirir. Dekanlıktan ödenek alan Kutlu bir araç ve şoför kiralar. Literatürde halk sanatı olduğu belirtilen yerleri haritada işaretleyerek bir gezi planı çıkarır: “*Elazığ'dan çıkacağım; Ağın, Arapgir, Kemaliye. Oradan; Tunceli Pülümür, Çemişkezek, Pertek. Döneceğim; Elazığ Sivrice ve tekrar Elazığ'a geleceğim. Böylece Keban baraj gölünün çevresini, önemli halk sanatları olan -yazmacılık, dokumacılık, bakırcılık, demircilik, çömlekçilik gibi, merkezleri gezmiş olacağım.*” Gezisi hakkında yaklaşık beş sayfalık bir rapor yazıp Örnek'e sunar. Raporda harita üzerinde gezilen yerler, kalınan süre, görüşülen kişiler, ustalar ve bulunan halk sanatları hakkında bilgiler vardır. Ama rapordaki, “*rapor kadar uzun*” bir dipnot Örnek'in dikkatini çeker: Şavaklar. Böylece Kutlu'nun tez konusu belirlenmiş olur; göçer Şavaklar hakkında bir monografi.

Kutlu, erken dönemdeki araştırmalarından farklı olarak bu defa *uzak-deneyim* (Geertz 2007: 71) ilişkisi içinde olduğu konar-göçerlerin arasına gireceğinden sonraki altı ay Kutlu konu üzerine bibliyografya tarayıp bulduğu çalışmalarını okur. Ana kaynaklarından biri “*O sıralar bildiğim tek göçebe aşiret çalışması*” diye belirttiği İsmail Beşikci'nin *Alikan Aşireti* (1969) üzerine basılmış doktora tezidir. Ayrıca Kemal Bilbaşar'ın *Cemo'su* (1966), *Memo'su* (1970), Mustafa Yeşilova'nın *Kopo'su* (1978), Barbaros Baykara'nın *Dersim 1937'si ve Tunceli 1938'i* (1974, 1975) gibi okuduğu edebi kitaplar da yöreyi tanımada ona yardımcı olur.

Kutlu ilk yayla izlenimlerini 1980 yılı başında, Örnek'in evinde, Ali Rıza Balaman, Gürbüz Erginer ve Örnek'in birkaç yakın dostundan oluşan bir grup önünde, yaklaşık 50 slayt eşliğinde sunar. Bu toplantı kadar, Örnek'le mektuplaşmaları da tezin tasarımını belirginleştirmesine yardımcı olur. Örnek'in 15 Kasım 1980'deki vefatı sonrası Kutlu devam ya da tamam karar aşamasına gelirse de hocası gibi olmak için devam etmeye karar verir. Yeni danışmasıysa Acıpayamlı'dır. Ama danışman değişikliği, Kutlu'nun araştırmasının amacını da yeniden belirlemesine yol açar. Monografi yerine, sadece göçer hayvancılık ekonomisine odaklanma kararı alır.

Kutlu, Örnek'in *Türk Halkbilimi* (1977) kitabındaki araştırma teknikleri ve araçları kısmını esas alarak sahaya gittiğinde oradaki yaşama katılması gerektiğine karar verir. Sahada yaklaşık bir buçuk ay kesintisiz, aralıklarla da toplamda beş yıl geçirir. Bu deneyimiyle hem bilim dalındaki diğer araştırmacılardan farklılaşır, hem de Örnek'in ön görüşü gibi süreçte edindikleri onun "*sermayesi*" olur.

Kılavuz kişi. "*Alanda ilişki kurmak her etnografin ya da halkbilimcinin sorunlu bir sürecidir. Bu aşiret içine girmenin, onların içinde uzun soluklu, etkin, yoğun... çalışma yapmanın önce iyi ilişkiler kurmaktan geçtiğini biliyordum.*"

Kutlu, ilk alan gezilerinde köylülerle kendisi doğrudan bir ilişki kurmaya çalışır. Oradaki öğretmen ve muhtarları aracı olarak kullanırsa da bunun sağladığı bağın aynı güçte devam etmediğini fark eder. Gündelik yaşamın içine girmekte zorlanır. Bunda incelediği insanların çok meşgul olmasının da etkisi vardı. Çünkü ilk gözlemleri yayla öncesine denk gelmiştir. Bunun üzerine bir kılavuz arayışına girer. Kaymakamlık (Pertek) defterdarlıktan birini seçerek Kutlu'ya kılavuz olarak görevlendirir. Ama bu kişinin sahadaki ilişkilere yapıcı bir etkisi olmadığını fark eder. Nice sonra o kişinin köylülerin halılarını alıp satan ama para ödemelerini yapmayan biri olduğunu öğrenir. Kılavuzu ne yazık ki halk üstünde olumsuz bir etki bırakmasına yol açmıştır. Kutlu daha sonra kendi ilişkiler açısından kılavuzlar bulmaya da çalışır. Bir arkadaşı aracılığıyla Pertek sağlık ocağındaki diş hekimiyle tanışır ve Pertek'in köylerini gezerken onun yanında kalır. Yine Pertek'te bir veterinerle tanışır. Veterinerin Şavaklı köylerine yaptığı iş gezilerine katılır. Şavaklıların yerleşik olduğu bu köylere yaptığı geziler yaklaşık beş – altı ay sürer. Ayrıca aile üyeleri hala göçer olan Şavaklı bir Devlet Su İşleri mühendisiyle tanışır. Göç sırasında onun ailesine katılabileceği söylenir.

Kutlu'nun sahada yaşadığı bir diğer güçlük ise farklı kesimlerce farklı kesimlerin ajanı olarak görülmesidir. Örneğin jandarma, yaylaları kiraya veren köy sandığı üyeleri, öğretmenler onun sadece akademik bir araştırma yürütmek için günlerini, aylarını obalarda geçirmesine uzun süre anlam verememiş, kimi zaman rahatsız olup farklı yakıştırmalar yapmış, söylentiler yaymışlardı.

Obaya gidiş. Kutlu, göçer bir Şavak obasına kendisini götürecek olan Haydar adlı genç bir adamla tanıştırılır. Ovakık'ta buluşurlar. Bir çerçi dükkânın üstündeki iki odalı otelin bir odasında, terli yün çorapları yatağın başucunda asılı yaşlı oda arkadaşıyla tüm gece tahtakurularının istilasına maruz kalırlar. Biri kendilerine ait eşyalarla Ovacık'tan aldıkları karpuz, patlıcan gibi sebzeleyle yüklü, üç katırla yola çıkarlar. Yol boyunca yüksek sesle Hilmi Yavuz'un *Doğu Şiirleri* (1977) kitabını okur. Gece on gibi obaya vardıklarında yaklaşık altı saat süren katır yolculuğu yüzünden ayakları tutmaz olmuş, pantolonunun kadifeleri dökülmüştür. Girdikleri karanlık çadırda önlerine konan yemeği hatırlamamaktaysa da içindeki çignemekte zorlandığı kurutulmuş eti unutamamıştır.

Katıldığı oba, hayvanların otlamasına ve kiraladıkları yaylaya göre, üçer - beşer saatlik mesafelerle sürekli yer değiştiriyordu. Kutlu hareket halindeki bu obanın dışında

kılavuz kişisiyle birlikte kendilerinden birkaç saatlik mesafede konaklayan başka obaları da ziyaret ediyordu.

Günlük tutmak. Alan günlükleri, etnografik sonuç metinlerine yansıtılmayan gerçekleri, yaşanan sorunları, bilginin oluşum ve gelişim evrelerini, etnografin ve etnografik bilginin karşılıklı bir etkileşim süreciyle nasıl oluştuğunu da anlatan anılar içermektedirler. Bu günlükler, yaşanan gün kadar araştırmacının sonraki günlerindeki etnografik bakış açısının gelişmesine katkı sağlamaktadır: *“Bugün günlüklerdeki notlarıma baktığımda; önyargılarımın olmadığını daha çok merak ve farklılığa dair cümlelerimin çokluğu dikkatimi çekiyor. Benim onlarla [Şavaklılar] alanda yaşanan ilişkimin önemli bir bölümünde onların benim hayatıma duydukları merak, hiçbir şeyi saklamayan samimi bir yaklaşımı mümkün kalmış görünüyor. Ne benim sorularım ne de onların soruları alanda kaldığım sürece hiç bitmedi. Alanda yaşananların metinlere yansımaması gerçekten büyük kayıp, o gün düşünümSELLİĞİ keşfetmemiştim, geleneksel etnografi katılarak gözlemi önceliyor ama katılımcının gözlemlenmesini iskalyordu... Araştırma sırasında üzeri ör-tülen, notlarda kalan kişisel öyküler bugün daha değerli.”*

Kutlu doktora alan araştırması boyunca günlük tutarak kendini ve etnografik verilerini kayıt altına alır: *“İki türlü günlük tutuyordum. Biri, kafamdaki soruların karşılıkları olan konulardaki gözlem ve anlatılanları not aldığım, neredeyse literale bir günlük. Ona alan notları diyebilirim. Biri de, aşamları kendi kendime kaldığımda kendimle ilgili, yani bir tür içine gözlemlerimi kattığım, o güne dair yorumlarımla aldığım, “günlük”. Gön-dermeleri de içinde bol bulunan, iki ajandam vardı... Ayrıca elimde bir görüşme kılavuzu diye düşündüğüm bir kılavuz vardı, içinde konu başlıkları, alt başlıklar -ki tezin sonunda da yayınlanmıştı- tez basıldığında “Görüşme Kılavuzu Örneği” adıyla arkada vardır; o sorular elimde, sohbetleri, konuşmaları, günün içindeki gözlemlerimi hep o soruların altındaki yerlere notlara alıyordum. Yani konu başlıklarım, kodlarım onlar gibiydi: Hayvancılığa, Yayıla dair, günlük hayata dair, üretime dair, kadına dair, çocuğa dair gibi. Kartlardan çok, ajandalara ufak defterlere yazıyordum, notlar alıyordum. Günlüklerim de, kendim, bir tür hatırat, bir tür anı gibi; bugün böyle oldu, bugün şunu özledim, bugün şunu hissettim, gibi kendime dönük notlarım vardı. Bu benim için çok yararlıydı. Yani çok şey öğrendim, çok şey fark ettim orada. Alan notları konusunda sistematik bir birikimim yoktu ama sonraları oldukça iyi tutulmuş notlar olarak kendimce düzenlediğim bir sistemin olduğunu fark ettim. Bugün oraya gitsem çok daha farklı, çok daha sistematik bakılabilir belki ama -bir etnografıdan beklenen kafadaki sorular ve gittiğinizde o sorulara eklenmiş yeni sorular- hakikaten alan da böyle bir şey, yani siz bir soruyla gidiyorsunuz ama orada yeni sorular sizin peşinizi bırakmıyor. Bazen virajlar alıyorsunuz; o soruyu bırakıp başka bir alana geçebiliyorsunuz. Tabi o günkü yeterliliklerimle, o günkü okumalarımla, o günkü düzeyimle alanda olmak hem iyiydi, hem de beni çok mutlu eden bir şeydi.”*

Alanı panikle fotoğrafla belgelemek. *“Alanda yaptıklarım; bunlarda doğrularım vardı, yanlışlarım vardı, yapılması gereken şeyler vardı. Hepsini yolda, deneyerek, sınavarak yapıyordum ve sanki öyle bir tecrübeyi yaşadktan sonra, araya yıllar girmiş, dönüp yöntem hakkında biraz daha donanımlı olunca oradaki yaptıklarımın zamanla ne anlama geldiğini, ne kadar doğru ya da ne kadar yanlış olduğunu, zaman içinde daha iyi adlandırabiliyoram. ... Mesela, ilk fotoğraf çektiğimde tepkileri hatırlıyorum. Ya da ilk bir hafta içinde on kaset bitirdiğimi. Aceleyle, sanki acelem varmışçasına. Niye on kaset birden? Şavaklarla obada bir buçuk – iki ay kalacağım. Elimdeki, götürdüğüm malzemenin yarısını, ilk üç – dört gün tükettim. Çünkü her şey ilginçti. O kültüre yabancı bir göz için fotoğraf o kadar önemli ki. O karaçadlıların etrafında beş defa döndüm; köşesini*

çektim, kendisini çektim, tepesini çektim, altını çektim. Bir yandan da böyle yapmakla -ki o günlerde çok zor film elde etmek- slaytlarımı tüketiyorum. Hâlbuki bugün gitsem çok daha dikkatli, çok daha çekilmesi gerekenleri çekerim. Ama o gün her baktığım ilginçti. Her gördüğüm yeniydi. Her gördüğüm farklıydı. Ve hepsini kaydetmek arzusu vardı. Dönüp dönüp fotoğraf çektiğimi hatırlıyorum. Aynı adamı yüz defa çektiğimi hatırlıyorum. Çek bir defa, koy bir yere. Yok. Çünkü her seferinde yeni bir şey gibiydim. Mesela böyle bir fotoğrafla deneyimde, bunun böyle olmayacağını, şimdi öğrencilerimle paylaşıyorum. Yani, makine ne zaman çıkar? Ne zaman çıkmalı? Nasıl alıştırılmalı? Fotoğraf ve insan ilişkisini nasıl kuracağız? Fotoğrafa konu olacak insanların... Bunun üzerine etik olarak da tartışıyoruz ya da yöntem olarak da tartışıyoruz. Ayrıca çektiğim fotoğraflar için ayrı notlar tutuyordum. Konular, olaylar, mekânlar, yaşananlar gibi, fotoğraf çekim çizelgesini -Veyis Hoca'nın kitabında vardır- geliştiriyor gibi bir şey "Oh. Bugün helal olsun. Müthiş kareler çektim" diye notum var. Ne çektiğimi yazmamışım mesela. Eksiklik. Ya da "Artık anladım ki bana da poz veriyorlar. Fotoğrafları, benim için de poz verir hale geldiler, düne kadar makineyi çıkardığımda kaçışan genç kızlar, artık beni de çeker misin, diyorlar". Ya da ilgilendiğim bir olayı fark ettiklerinde; "Bu adam başlığı fotoğrafını çekiyor. Biz bu başlığı takarsak benim de fotoğrafımı çeker" diye bütün genç kızlar teker teker, o başlığın gerçek sahibi annelerinden alıp o başlığı takarak önümden geçmeye çalışıyorlardı, "Görürse bizi de çeker" diye. O başlık obada her gün birinin başında gezdi. Hakikaten aynı başlıkla en az beş – altı ayrı insanın fotoğrafını çekmişim. Onların hepsinin niye olduğunu şimdi daha iyi adlandırabiliyorum. Oysa şimdi tartışıyoruz öğrencilerimle; bizim nasıl gördüğümüz kadar onların nasıl görünmek istedikleri de önemli..."

Katılmak. "Koçgözü diye tabir edilen bir yayladaydık, iyi hatırlıyorum. Fırtınalı, yağmurlu bir gece... Çadırda akşam belli bir saatten sonra erken yatılıyor zaten çok da soğuk oluyor akşamları. Yatağın içindeyim. Ama tüm gece yağmur yağıyor ve bu arada obada bulunan çadırlardan birinden; bize yakın bir çadır olmalı ki; çok öksüren bir çocuk sesi var. Sabaha kadar hani tabir edilir ya, tan tan tan, öksürüyor çocuk. Çok canım sıkıldı. Yani müthiş hasta ve öksürüyor. Gece bir şey diyemedim ama sabaha kadar çocuğun öksürdüğünü hep duydum. Yanımda da ilaçlar var. Yani basit antibiyotikler, ağrı kesiciler, mide bulantısı için, ishal için gerekir diye aldığım ilaçlarım var. Biraz da onlara güvenerek sabah ilk işim "Ya, bütün gece bir çocuk öksürdü. Bir hasta çocuk var. Nerede bu?" dedim. Hemen bir iki çadır yanımdaki bir çadırı gösterdiler. Hasta bir erkek çocuğu, yaklaşık 7-8 yaşlarında bir çocuk. "Bir görebilir miyim?" dedim. Gittim, baktım. Çocuk ateşler içinde yanıyor ve çocuğun göğsüne, sırtına bir şeyler sürmüşler ve bütün vücudunu naylonla sarmışlar. Durumu hiç iyi görünmüyor, bir yandan da terliyor. Ne yapmam gerektiği konusunda karar veremiyorum. Alanda etik ilkeler aklıma geliyor; müdahale etmem gerekir mi diye düşünüyorum. Yanlış bir şey yapmaktan korkuyorum. Çocuğu soydum. Üzerindekileri çıkardım, ilkyardım yapıyor gibiyim. Çocuk üşütmüş. Ciğerlerinden falan bir sorunu var ve çok kötü öksürüyor. Tabi yanımdaki ilaçları vermeye cesaret edemiyorum. Sadece "Banyo yaptırılmalı. Bir yıkasın" dedim. Elini yüzünü ıslak bezlerle falan silmelerini istedim. Çünkü bir an önce ateşin düşmesini istiyordum. Bütün bunları yaparken, bir araştırmacının alanda başına nelerin gelebileceğini o gün bir tür deneyimliyordum sanki. Çocuğun hastalığı epey sürdü. Ateşi düştü o gün birazcık ama tabi ateşi düştü diyorum ama elimle bakıyorum, çocuğun yüzüne bakıyorum; o kıpırmızı oluyorum ateşlendiğinde. Öyle ateşi ölçmek, düştü mü, kalktı mı diye bakmak... Benim ilgilim çocuğun üzerine; yani biraz da üzümlere duyduğum bu ilgi; hafiften yadırganıyor da. "Ya, Hoca. Bırak. Bir şey olmaz. Buradakilere, dağdakilere bir şey olmaz. Olacaksa da olsun.

Zaten sağlamsa kalsın”, gibi şeyler de duyuyorum. Ama kafayı çocuğa taktım. Bir hafta – on gün çocuğu izliyorum. Zaman içinde iyi oldu. Bu benim bir hasta çocukla alanda ilk temasımdır. Ve onun karşısında ne yapacağım konusunda bir türlü kendimi kodlayamadığım, bilemediğim bir şeydir. Hastaneye götürmek, doktorla temas etmek, bulunduğumuz yere en yakın ilçe olan Ovacık’a indirmek çok kolay değil. Yani altı saatlik, yedi saatlik bir katır yolculuğu falan gerekiyordu. Oradaki koşullarla ne yapılabileceği ve de buna benzer çocuklara ne yaptıklarını bir ölçüde deneyimlemiş oldum. Böyle bir durumda yaptıkları pratikleri de gözlemlemiş oldum. Hayvanlarının hastalığındaki tutum ve davranışlarıyla karşılaştırma imkânını yine onların gözünden çözümlüyor gibiydim. Ve kendi durumumu da, kendi kendime sorgulamış oldum. Bu bir ilk deneyimdir.”

Daha da katılmak. Kutlu, Şavak ve doktora tezi konusundaki anılarına, yerli bir etnograf olsa da araştırdığı kültüre ne kadar yabancı olduğunu vurgulayan şu sözlerle başlar: *“Doğusu Kayseri’de biten birisinin, bir gün kendisini Tunceli Erzincan arsındaki Munzur Dağlarında bir karaçadır içinde bulunca, yabancı olduğum, hiç bilmediğim bu hayatın bilgisine talip oldum, hayatım değişti...”*

Ama bu “yabancılığı” diğerleri daha çabuk fark eder. Kutlu’nun durumu fark edip uyumlanması biraz zaman alır: *“Bugün yöntem derslerinde “katılmak”, katılmanın ne kadar varsayımsal bir şey olduğu, ne anlama geldiği, katılmanın sınırları nerede başlayıp nerede bittiğine dair yaşadıklarımı, bugün literatür üzerinden yeniden kavramsallaştırıyorum. Orada başımdan geçen olaylar; “Tam da işte... Hah! Buraya denk düşüyor” dediğim. Yerli olmanın, yabancı olmanın, o topluluğu temsil edip etmemenin, o kültürün temsilcisi olup olmamanın, etnografi yönteminde, tartıştığımız sorunlu alanların başından geçmiş, sonra literatürde karşılığını bulmuş gibi, bugün geriye dönüp onları anlamlandırıyorum. Belki onları yaşarken, çok fark etmiyordum, içinde.*

“Mesela bir obada, gün boyu, sabahtan akşama kadar çok atıl bir vaziyette, sessiz, sakın, kimsenin benimle ilgilenmediği, neredeyse benim varlığımdan habersiz oldukları bir günde notlarım var: “Beni artık kendilerinden birisi gibi kabullendiler... ilgilenmiyorlar. Ben onlar için yabancı olmaktan çıktım. Bu çok sevindirici bir şey” demişim. Ama hemen arkasından, “Ama? E? Sonra?” çadırın içinde tek başıma duruyorum, “Bir şeyler yapmam lazım. Biraz da araştırmacı kimliğimi hatırlamam lazım”, deyip “Ya, ben buraya tatile gelmedim”. Çünkü sabah kahvaltıdan sonra herkes çekiliyor çadırdan. Ben yatıyorum. Açıyorum teybi Zülfü Livanelli dinliyorum. Öğlene kadar dinledim. Akşama kadar kimse benimle ilgilenmiyor. Soru soracak insan da yok. Herkesin işi var, gücü var, sürü var, çoban var, koyun var, sağım var, çamaşır var, o var, bu var. Derken, “Bu hayata nasıl katılabilirim” deyip “rol üstlenmeliyim”. Mesela bunları; su taşımaya falan başladım obaya. Ben de taşıyayım, diye.

“Boş zaman ya da çadırdan benle ilgilenmedikleri dönemde kalmak beni de rahatsız ediyordu. Yani, hayatın içine katılmak, bir işe yaramak, bir şeylere soyunmak, bir işin ucundan tutmak gibi, bir şey yapmam gerektiğine kendi kendime karar verdim. Su gün boyu sorundu. Temiz su kaynaklarından su getiriliyordu. Obamıza yakın bir yerden, yaklaşık 700 – 800 metre, bir kilometre değil belki, yerden bir göze, pınardan su getiriyordu obanın genç kızları. Bak bu işi yapabilirim, yani, burada işi hafifletebilirim. Ben de üç – beş bidon taşıyabilirim obanın su ihtiyacı ya da bulunduğum çadırın su ihtiyacı, diye. Bunu yapmak için ben de bidonları aldım, gittim fakat ben bu işi gün boyu birkaç kez yaparken obanın içindeki; obamıza o dönem yaklaşık dört – beş çadırdan oluşuyordu; hareketlendiğini, çoluk çocuğun bana böyle bir garip baktığını, genç kızların kaçıştığını, çadırların arkasından beni gözlediklerini falan gördüm. Çok oralı olmadım. Herhalde garipsediler ya da hoşlarına gitti, falan diye düşündüm. Ve gün boyu, akşama kadar, yani

o su taşıma işini yaptım. Diğer çadırlara da bir hayli su taşıdım. İşlerine de gelmesi gerekir. Ertesi gün rehberim, bir gün önce benim ne yaptığımı sordu bana. “Ne yapacağım işte, su getirdim”. “Sakin bir daha yapma” dedi. “Anlamadım” dedim. Tırnak içinde, “Bu” dedi, “karı işi. Çoluk çocuğu güldürme. Erkek adam böyle bir şey yapmaz. Suyu erkek mi taşır? Seninle dalga geçiyor millet” dedi. Ha, demek işte bu, toplumu, kültürü bilmek, tanımakla ilgili güzel bir deneyimdi.”

“Katılmış” yabancı. “Yaylada bir gün; çok güzel güneşli bir gündü ve de işte kentli özlemlerimizle, bu güneşi boşa harcamayayım diye, yaz günü güneşlenme ihtiyacı duydum herhalde; obadan uzaklaştım, uzaklaştım, uzaklaştım. Oldukça uzaklaştığımı hissettiğim bir yere kadar gittim. Üstümü başımı çıkarttım çimenlere yattım. Aklim sıra güneşliyorum. Yayla güneşi acayip yakar. Kutupta yanmak gibidir. Adamı karartır böyle. Fakat nereden görülmüş, nereden duyulmuş bilmiyorum, “Hoca bugün çıplak soyundu” diye bir hikâye, bir tevatür obada yayılmış. Akşam rehberim geldi. “Sen ne yapmışsın bugün?” dedi, “Ne yapmışım” dedim. “Ya” dedi, “soyunmuşsun” dedi, “çırıl çıplak” dedi, “tam orada. Millet” dedi, “çoluk çocuk kaçmış gitmiş. Kızlar” dedi “bu herif ne yapıyor? Soyunuyor”... Hakikaten çok garip, çok kentli bir davranış çünkü benim o dağın başında yaptığım; üstümü soyunup da güneşlenmek için çayıra yattığım. Obadan beni uzaktan görünce “Bu adam manyak mı, deli mi?” falan demişler. Ayıpladılar aslında. Düşüne biliyor musun? Güneşlenmek üzere yatan bir adam. Ve ben de, kimse yok, herkes uzakta obada, şurada biraz güneş varken yanayım, diye yatmışım.”

Konik çadırda banyo. Kutlu, alandayken jandarma, veteriner gibi aşiretten olmayan kişilerin obaya geldiklerinde kıl çadırda kalmayı istemediklerini, obadakilere mahremiyet dersi verircesine kendilerine özel bir çadır talep ettiklerini fark eder. Obada sadece dışarıdan gelenlerin kullandığı konik çadırı bir gün kendisi de ama yıkanmak için kullanır:⁴ “Şavaklarla yayladayken gündelik hayatın da zorlukları vardı. Hijyenik koşullarda zorluklar vardı. Onları çok rahat aştım. Oralara çok takılmadım. Ne bileyim, banyo yapmak gibi, yapamamak gibi. Üzerimdeki iki tane gömleği, işte birisini yirmi gün, birisini yirmi gün giymek gibi. Kokmak gibi. İşte gün boyu sıcaklığın altında perişan olmak, bütün gece soğğun altında üç – beş yorganın altında yatmak gibi. Ama banyo yapma ihtiyacı duyuyorum. Bunu söylemiyorum. Onların zaman zaman çadırın arkasında banyo yaptıklarını görüyorum, duyuyorum, hissediyorum. Ama ben orada banyo yapamayacağım için teklif bile etmiyorum. “Ya, siz şehirliler her gün banyo yapmışsınız. Sen geldin, yirmi gündür burada banyo falan yaptığın yok. Sen ne biçim şehirlisin” diye bir laf atıldı. Ben de, evet, “Yani, evet ama burada yapmadım. İhtiyaç durmadım”. Ama leş gibiyim yani. “Yaptırılın sana banyo” dediler. “Yok. Gerek yok. Zaten işte on beş – yirmi gün sonra gideceğim. Yaparım”. “Yok. Yok” dediler. “Siz rahatsız olursunuz” dediler. Sonra “Yapsak iyi olur ama nasıl?” falan dediğimde, bana, konik, o Kızılay mahrutu çadırlardalın birinde, içinde, nefis bir banyo yaptığımı hatırlıyorum. Önce obamızın yakın yamaçlarında yer alan çaşur ya da çarşur denen otlarla bir zemin düzenlendi.⁵ Bir kazan kaynamış su çadırın içine getirildi. Bana böyle, kürsü, diye tabir ettikleri bir oturak, kocaman, takunya gibi dediğim, bir koca kalıp sabun ve bir de lif. Çok ilginçti; örme. Örülmüş. Sıkıca örülmüş, kocaman bir lif. Ben lifi falan bulacağımı tahmin etmiyordum. Ben çadırı kapattım. Girdim içine; Kızılay çadırı, konik; şarkılarla, türkülerle saatlerce banyo yaptım. Hayatımın en güzel banyolarından biriydi. Çamaşırlarımı orada giyindim daha sonra geldiler, kazanı çıkardılar. O otları; tabi ben banyo yaparken, bu su neredeye gidecek, çadırın içi çamur oldu, falan diye korkuyordum; sonra o otları toparladılar. Çadırın zemini kupkuruydu. Meğer otun böyle bir özelliği varmış. Özellikle onu da orada not düşmüştüm notlarıma yani, bir anlamda etno-botanik gibi bir şey. Otun, sayısız yararı,

sayısız kullanım alanı kadar, bu iş için de kullanıldığını, bir tür suyu kendi içinde şişerek tutan, yani bir tur yalıtımayan, bir şey olduğunu; böyle otu alıp attıklarında çadırın zemini kupkuru.”

Beritanlar

Kutlu, doktora tezi sonrası, market sahibi Beritanlı bir arkadaşının peynir tüccarı olan kardeşi aracılığıyla yaklaşık iki yıl Beritan köylerini gezer. Yine Tunceli ve Erzincan'ın yanı sıra Bingöl yaylalarında; Solhan, Varto, Karlıova arasında gözlemler yapar. Bu defa Kutlu'nun aklında özel bir konu ve amaç yoktur. Sadece “görmek, bakmak, anlamak” için gider. Beritanların da bir kısmı yerleşik, bir kısmı göçerdir. Peynir tüccarıyla gittikleri her obada en fazla beş gün kalırlar. Gittikleri her yerde bir önceki yılın ödemelerini yaparlar, yeni mahsul alırlar ve sonraki yılın siparişlerini verirler. Kurulan tüccar çadırında toplanan peynirler tulum yapılır, yaklaşık elli kilo olunca da aşağıya, ilçedeki tüccarlara gönderilir. Bu gezilerin Kutlu'ya katkıları dört başlıkta toplanabilir: Yerel halka ilişkilerinin güçlenmesi, göçer kültürüne ilişkin akademik bilgilerinin derinleşmesi, peynir çeşitleri ve peynir ticareti zincirini öğrenmesi ve TRT için çeşitli belgesellerde danışmanlık yapması.

Alandan Sonra

“Araştırmada kurduğunuz ilişkiler sizi bir anda terk etmiyor... Yani yakanızı bırakmıyor, diye de yorumlayabilirsiniz. Ne iyi ki bu ilişkiler sürüyor, diye de yorumlayabilirsiniz. Ben onların hayatlarına girmiştin. Onlarla çok şeyi paylaşmıştım. Çok mahrem anılarını olayları paylaşmıştım... Bir tür onların karşılığıydı belki benim bu yaptıklarım.”

Yaylalarda kurulan ilişkiler, Elazığ merkeze de taşınarak karşılıklı hale gelir. Örneğin, aşiretten birinin bir çocuğu hastalanıp Elazığ'a geldiğinde aile Kutlu'yu arar. Sahada olan Kutlu'nun eşi Sumru Hanım hastane, doktor ve ilaç alımında aileye destek olur. Bir keresinde de bir kılavuz kaynak kişisini Elazığ'da evinde ağırlar ve ona yüklüce harçlık verir. Kutlu sahada sanal bir akrabalık da deneyim eder. “Sünnet mevsimi” olarak nitelenen bir dönemde, Urfa'dan gelen bir sünnetçi obaları gezmektedir ve bu sayede Kutlu da yaylada ilk kez bir sünnet düğününe şahit olacaktır. Beritanlı bir çocuğun sünnet düğününde kirvenin yükümlülükleri anlatılarak, ona kirve olması teklif edilir. Kirvesi olarak sünnette çocuğu tutar. Ama yükümlülükler kısmını yapma fırsatı hiç olmaz. Yıllar sonra çocuğun İzmir'de hukuk okuduğunu öğrenir.

Sonuç: Alanda “Kalmak”

Kutlu'nun, alan araştırma deneyimleriyle ilgili anılarından yola çıkılarak, bir araştırmanın etnografik süreci kolay geçirmesi için şunlar önerilebilir: Bir etnograf, 1) Kazandığı bilgi ve becerileri, kurduğu insan ilişkileri ağında deneyime dönüştürebilmelidir. 2) İyi bir danışman desteği almalıdır. 3) Bir meslek örgütünün ve etik kurulun desteğine başvurmalıdır.⁶ 4) Bu makalede yapıldığı gibi, benzer süreci deneyim edenlerin anı ve tecrübelerinden yararlanmalıdır.

Ayrıca anılardan yola çıkarak, etnograf olarak yetişmek ve etnograf yetiştirmek için şu dört konu üzerinde de bilinçle durulması ve buna göre gerekli düzenlemelerin yapılması önerilebilir: 1) Etnografik araştırma süreci, sonuçta ortaya çıkacak olan etnografik ürünün niteliği kadar, araştırmacının yaşama ve kariyerine bakışını da biçimlemektedir. Bu nedenle sürecin bu kapsayıcılığının farkında olunması ve ilgili tarafların desteğiyle verimli, etik kurallara uygun ve sağlıklı yürütülmesi elzemdir. 2) Etnografa dönüşmek şu üç boyutun etkileşimiyle mümkündür: Bir, müfredat; iki, öğretim elemanı / danışman ve üç, öğrencinin kişiliği. Kutlu, lisans eğitiminden itibaren küçük gruplar içinde eğitim almış, büyük araştırma projelerinin bir parçası yapılmış, alan araştırmasına olanak tanıyan birden çok derse katılmıştır. Doktora aşamasındaki alan araştırmalarına bu adımlardan kazandığı donanımla ve özgüvenle çıkabilmiştir. Ders aldığı öğretim elemanlarının öğrenciyi teşvik edici ve sorumluluk almaya sevk edici yapısıysa onun şanslı olmuştur. Benzer şekilde öğretim elemanlarının lisans tezini azımsama-

ması, doktorada bireysel çalışma ve karar alma, sunum yapma becerilerini öne çıkaran yönlendirmeleri, Kutlu'nun sahaya çıkma ve sahada olma arzunu perçinlemiştir. Ama sahada kalmak araştırmacının kişiliğiyle de ilgilidir. Kutlu'nun merak duygusu, iletişim yeteneği, alana ilişkin kuramsal bilgilerinin uygulamaya dökme becerisi, incelediği konuya hâkim olma çabası ve çalışma disiplini, yaşadığı güçlüklerle rağmen sahadan fiziksel, ruhsal ve akademik ürün açısından sağ çıkmasını sağlamıştır. 3) Alan araştırması sırasında günlük tutma etnografi öğrencilerine öğretilmesi ve geliştirilmesi gereken bir alışkanlıktır. Alana dair günlük tutma, araştırmacının disiplinli çalışmasını sağlayabilmekte, gözlemleri üzerine yeniden düşünebilmeye olanağı vermekte, birden çok ve ayrıntılı veri kaydının yapılmasına da olanak tanımaktadır. Ayrıca böylesi günlükler sonraki yıllarda eğitim materyali, yeni araştırma soruları ve yeni makale üretiminde veri kaynağı olarak da kullanılabilir. Alanda kişisel günlük tutmaksa araştırmacının sorgulama, anlama, rahatlatma, itiraf etme, utanma, ilişkileri değerlendirme, ev – iş dünyasını kesiştirme gibi çeşitli durum ve duygularının dile getirilmesi açısından ayrıca önemlidir. 4) Etnograf, *yerlileşme fenomeni* konusunda bilinçli olmalı ve bu dönüştürücü etkileşim sürecinin sonuçlarına kendini hazırlamalıdır. Kutlu, katılımlı gözlem uygulamayı önemsemekte ve genellikle *kültür aşırı ilkeye* uygun olarak merak duygusunu perçinleyecek *uzak-deneyim* kültür gruplarıyla çalışmaktadır. Ama anıları onun kendisini aşırı yakınlaşmadan, başka bir deyişle yerlileşme fenomeninden pek de kurtaramadığını düşündürmektedir. Zira biyografisinin özellikle burada yer verilemeyen göçer kültüründen söz ettiği kısımlarında, kendisinin hala “orada” olduğu anlaşılmalıdır. Etnografik araştırmanın vaat ettiği şekilde bilgiyi uzak diyarlardan tüm gerçekliğiyle getirmeyi başarmışsa da bu süreçte parçası olduğu halktan tamamen kopmamış, çoklu kimlikle ancak geri dönebilmiştir.

NOTLAR

1. Eleştirel bir tanım için bkz. Roger A. Berger “Metinden Alan çalışmasına ve Ters: Post(Modern)-Etnografyayı Kurumsallaştırmak”, *Yöntembilim Üzerine Antropolojik Okumalar* içinde. Haz. N.S. Altuntek, Ankara: Dipnot, 341-376, 2015.
2. Etnografların alanda deneyimlerinin bir derlemesi için bkz. Haz. Rabia Harmanşah ve Z. Nilüfer Nahya. *Etnografik Hikâyeler*. İstanbul: Metis, 2016.
3. Kutlu, ilk iş deneyimi olan (1973-1975) İstanbul/Reşitpaşa Altı Nokta Körler Derneğindeki Bağımsız Hareket Uzmanı görevinden, Ankara Hıfzıssıhha'ya geçiş yapar. Burada UNDP, WHO ve Sağlık Bakanlığının ortak olduğu bir projede “antropolog” unvanıyla çalışır (1975-1979). Sağlık Alanında İnsan Gücü Geliştirme (SAİG) adlı projenin uygulama sahaları Trabzon, Yozgat, Torbalı (İzmir) ve Çubuk'tur (Ankara). Proje ekibi buralarda araştırma ve gözlem yapar, hizmet içi eğitimler verir, merkezde atölye çalışmaları düzenler. Proje ekibi, Dr. Necati Dedeoğlu (halk sağlığı uzmanı) başkanlığında, Serpil Yeşilçay (sosyal hizmet uzmanı), Dr. Ümit Seviğ (uzman hemşire), Aytil Kasapoğlu (sosyolog), Ayhan Tüzün (psikolog), Muhtar Kutlu (antropolog), Mustafa Aytaç (istatistikçi) ve Mevlüt Bey (tbbi istatistikçi)'den oluşuyordu.
4. Klasik bir etnografik sonuç raporundaki yazım dili ve daha eleştirel olan sözlü biyografi anlatımı kıyaslaması için bkz. Kutlu 1987: 70-71.
5. Adı geçen bitkinin etnografik sonuç raporu ile sözlü biyografi anlatımında ele alınış farkı için bkz. Kutlu 1987: 85.
6. Bkz. Nahya ve Harmanşah 2017: 267.

KAYNAKÇA

- Geertz, Clifford. *Yerel Bilgi*. Çev. K.Emiroğlu Ankara: Dost Kitabevi, 2007.
- Gürçayır Teke, Selcan. *Türk Halk Biliminde Derleme*. Ankara: Grafiker, 2016.
- Howell, Nancy. *Surviving at Fieldwork*. Washington: AAA, 1990.
- Kara, Çiğdem. “Büyü, Sivas, Miras”, *Folklor/Edebiyat*, C. 21, S. 82, (2015): 171-190.
- Kutlu, Muhtar. *Şavaklı Türkmenlerde Göçer Hayvancılık*. Ankara: KTB, 1987.
- Malinowski, Bronislaw. *A Dairy in the Strict Sense of The Term*. Trans. N. Guterman. London: The Athlone Pressi, 1989.
- Marcus, George E. ve Michael M.J. Fischer. *Kültürel Eleştiri Olarak Antropoloji*. Çev. B. Cezar, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Nahya, Z.Nilüfer ve Rabia Harmanşah. “ ‘Etnografik Hikâyeler’in Hikâyesi ve Ötesi: Alan Deneyimini Paylaşmak Üzerine Bazı İlaveler Düşünceler”, *Moment Dergisi*, 4(1), (2017): 258-270.
- Sanjek, Roger. “A Vocabulary for Fieldnotes”, *Fieldnotes: The Making of Anthropology*. Ed. R. Sanjek, Ithaca: Cornell University Press, 92-121, 1990.
- Van Maanen, John. *Tales of The Field – On Writing Ethnography*. Chicago: The University of Chicago Press, 2011.